

Girnilegt til fróðleiks

Syndafallssagan og Júdítarbók

Inngangur

Í þessari grein verður sýnt fram á hvernig Eva og Júdí, konur í frásögnum sem sjaldan eða aldrei eru bornar saman, spegla hvor aðra það haganlega bókmenntafræðilega og guðfræðilega að fróðlegt er að hlera rökræður þeirra um Guð. Við það kemur í ljós hvernig í Júdítarbók er dregin fram ný sýn á hvað sögurnar segja um ætlan Guðs með syndafallinu er kemur að andlegri mótun mannsandans.

Í fyrsta kafla, *Meðhjálpurinn Eva*, er fjallað um syndafallssöguna í samhengi við sköpunarsögurnar sem leiða að falli mannsins. Í öðrum kafla, *Júdí og bókin hennar*, er rætt um Júdítarbók með áherslu á persónueinkenni Júdítar og tengsl hennar við Guð.

Í þriðja og fjórða kafla, *Sannsögull, eða ósannsögull ormur*, og *Girnilegt til fróðleiks*, eru lykilatriði í aðdragandanum að atburðinum sem mótar mannsandann og mannseðlið samkvæmt kristinni guðfræði skoðuð í nærmynd. Í kaflanum *Eva sem frelsari Júdítar*, sem og víðar í greininni, er kannað hvort sú andlega mótun Guðs á manningnum sem fer af stað í fyrstu þremur köflum Biblíunnar heldur áfram í Júdítarbók.

Í sjötta kafla, *Matarkúrar, ódauðlegar verur og rökuvillugildran*, er bent á nokkrar óhefðbundnar túlkanir sem sköpunarsögurnar og syndafallssagan bjóða upp á. Slíkar bollaleggingar, sem einnig er að finna í fyrsta kaflanum og á fleiri stöðum í greininni, eru notaðar til að losa sögurnar úr svo troðnum túlkunarhjólförum að þeim er gjarnan tekið sem gefnum skýringarleiðum.

Þegar fjallað er um sögurnar er líka farið út fyrir slóðina til að vekja athygli á margbreytileika þeirra í sjálfu sér, og til að opna á hugleiðingar um til hvers konar guðsmyndar þær leiða. Í sjöunda kaflanum, *Eva, Júdí og guðsmyndin*, er þetta efni sérstaklega athugað. *Lokaorðin* eru könnun á efninu í ljósi fyrri yfirferðar, ásamt niðurstöðu.

Meðhjálpurinn Eva

Þrjú fyrstu kaflar Fyrstu Mósebókar eru ekki tíðindalausir. Þar er byrjað á að skapa trú á mátt orðsins með því að gefa til kynna að með því að segja hluti, eins og „verði ljós“, þá láti Guð þá verða til. Þegar sett er saman handrit með miklum og margslungnum texta er gott stúlbragð og afbragðsákvörðun ritstjóra, að byrja á að gera orðið sjálf að töfrasprota Guðs. Á sama tíma opnar textinn spurningamerkisalheim við hliðina á þeim sem til varð: Hvenær varð

tungumálið sem Guð notaði til? Ef það var alltaf til, gat Guð þá hugsað eitt-hvað áður en hann skapaði heiminn, án þess að það yrði jafnóðum til? Ef tungumálið varð til sem verkfæri til að skapa með heiminn á talmálshraða Guðs skapaði hann þá tungumálið um leið og heiminn, eða var hann búinn að því áður? Ef hann var búinn að því áður, hvernig fór hann þá að því að koma í veg fyrir að allt sem málið lýsir, eins og ljós, væri til, áður en hann skapaði heiminn? Öllum þessum ósvörðu hliðarheimsspurningum textans, og mörgum fleiri, er lesanda Mósebókar látið eftir að orna sér við, einum og óstuddum.

Guð talar og heimurinn er skapaður í þessum köflum. Mennirnir eru búnir til tvisvar, fyrst úr orðum en svo úr efni, líkt og fyrst hafi verið sköpuð sál og svo líkami. Þó að heimurinn hafi verið fylltur af mat, og minni strax á veislu-borð, þá narta gestirnir í þessu baðfataboði í annað en er á boðstólum. Því fylgir slíkur skellur að gjarnan er upp frá því talað um mennina sem fallnar verur í föllnum heimi.¹

Lesandi upplifir kaflana þrjá sem samfellda frásögn, skrifaða sem slíka. Sköpunarsaga mannsins í líki Guðs í Fyrstu Mósebók 1.27 er þó, samkvæmt heimildakenningunni,² P-heimildartexti,³ en sköpun karlsins og konunnar úr fyrirfram sköpuðum efnum í Fyrstu Mósebók 2.7 og Fyrstu Mósebók 2.22 er aftur á móti J-heimildartexti.⁴ Ritstjórinn sem steypiti öllum tíu heimildum Fimmbókarritsins saman er kallaður R, og má sjá fingraför hans í öðrum og þriðja kafla. J-heimildin, þar sem falli mannsins í Paradís er meðal annars lýst, er talin elst allra heimildanna, eða frá tímanum 922–722 f.Kr., en fyrsta hebræska stafrófið (e. *Paleo Hebrew alphabet*) varð til um 1000 f.Kr. P-heimildartextann, sem geymir textann um sköpun mannsins í mynd Guðs og margt fleira, álíta sumir hafa orðið til ekki löngu síðar, en aðrir segja hann yngri, frá fimmtu eða sjöttu öld fyrir Krist.⁵

Eftir að hafa lagt grunninn að matarkúraæði mannkynsins með átaki sem er óþekkt í nútímasamhengi, lykilatriðið er að neita sér um vissa tegund ávaxta, þá sneri Guð sér að máli sem heldur uppi stefnumótaöppum samtímans. Hann sagði: „Eigi er það gott að maðurinn sé einsamall“, orðalag sem vel gæti verið slagorð stefnumótaappsins *Tinder*.

¹ Arnfríður Guðmundsdóttir, „Ekki eins og það á að vera: Merking syndahugtaksins í kristinni trúarhefð fyrr og nú“, *Ritid* 20:3/2020, bls. 15–38, hér 23.

² „Heimildakenningin er áhrifamesta kenningin sem sett hefur verið fram um myndunarsögu Mósebóka. Hún gengur í einfaldaðri mynd út á að Mósebækur séu settar saman úr fjórum heimildum [...] Kenningin er gjarnan kennd við Þjóðverjann Julius Wellhausen (1844–1918) sem þótti setja hana fram á einkar sannfærandi hátt í riti sínu um sögu Ísraels, *Geschichte Israels*, sem kom fyrst út árið 1878.“ Gunnlaugur A. Jónsson, „Köllun Móse þá og nú: Frásögnin í 2. Mósebók og málverk Einars Hákonarsonar“, *Ritröð Guðfræðistofnunar* 47/2018, bls. 29–43, hér 32.

³ Richard Elliott Friedman, *The Bible with Sources Revealed*, New York: HarperOne, 2003, bls. 35–37.

⁴ Upphaf annars kafla, það er 1Mós 2.1–3, er P-heimildartexti og í rauninni beint framhald af fyrsta kafla. Kapítulaskipting Biblíunnar átti sér stað á þrettánda öld, versin komu til sögunnar á sextánda öld, hvort tveggja fyrir tíma heimildakenningarinnar sem á rætur að rekja allt til átjándu aldar en byrjar verulega að ryðja sér til rúms á níttjándu og tuttugustu öld. Kannski hefði kaflaskiptingin orðið önnur hefðu menn þekkt heimildakenninguna þegar hún var gerð. Eftir byrjunina á öðrum kafla, sem er P-heimild, kemur hálf setning (1Mós 2.4) frá R-heimild, ritstjóranum, en frá seinni hluta setningar hans, það er 1Mós 2.4–25, er J-heimildin gamla og þar kemur seinni sköpun mannsins fyrir. Richard Friedman, *The Bible with Sources*, bls. 33–38.

⁵ Sama rit, bls. 4.

Syndafallssagan er full af gildum sem eru fyrirfram gefin og sem ekki er gert ráð fyrir að spurt sé um.⁶ Sýnir það að höfundurinn, eða skrásetjarinn frá Júdeu, ritar textann grandalaus um að æskilegt væri að hann stæðist harða ritrýni því að lífssýn milljóna manna öldum og árþúsundum saman veltur á honum. Til marks um sinnuleysi skrásetjara og ritstjóra um fleiri spurningar en þær er snerta uppruna tungumálsins sem Guð notar við sköpunarvinnuna, má íhuga hvernig Adam, sem er einn, hefur ekki etið af skilningstrénu í síðari sköpunarsögunni og býr yfir hugsun samkvæmt því, öðlaðist tilfinningu fyrir að hann sé einsamall. Hann er með skapara sínum. Hvers vegna nægir það ekki? Skaparinn hefur alltaf verið einn, að því er við best vitum, við sem lítum á Biblíuna sem rit eingyðistrúar. Hvað hefur hann þá skyndilega á móti einveru? Samkvæmt sviðsmyndinni sem dregin er upp í textanum er ekki rökrétt nauðsyn á að skapa manningum félagsskap, enda fyrirbærið *félagsskapur* ekki til. Það þarf líka að búa það til.

Stundum er látið í veðri vaka að í seinni sköpunarsögu mannsins í öðrum kafla Fyrstu Mósebókar sé sköpun Evu úr rífi Adams síðri sköpun en sköpun Adams. Þá gleymist að í henni er Adam ekki sagður skapaður í Guðs mynd heldur úr leir jarðarinnar. Ekki er síðra að vera mótaður úr rífi manneskju en úr mold. Það er þó að vera skapaður úr efni sem Guð hefur þegar blásið lífi í, líkt og margur mundi segja að gildi um mennina enn í dag. Eva er þá eins og afrakstur frekari þróunar lífsins, ólíkt manningum sínum sem byrjar og endar sem mold. Sköpunarsögurnar gefa ekki tilefni til að gera upp á milli kynjanna, þótt annað í frásögninni geri það.

Eva er sköpuð sem meðhjálpari Adams (1Mós 2.18) og það sem hún hjálpar honum strax með er að falla á matarkúrnum. Fyrst áherslan er svona mikil á að hún hjálpi, og fallið er það sem gerist þegar hún réttir fram hjálparhönd, má spyrja hvort fallið hafi verið skipulagt af Guði — eða, með öðrum orðum, hvort hugmynd ritara J-heimildar, og ritstjórans R, sem einnig verður heimild í sjálfu sér, sé að setja textann þannig fram að túlka megí fallið sem lið í áætlun Guðs. Hvergi er tekið fram að Guð byrji með eitt plan, bakki svo frá heiminum líkt og til að dást að verkinu og endurtaka að allt sé gott, þá hrynji módelið óvænt og hann þurfi í bráðræði að grípa til nýrra ráða. Slík sýn er aftur á móti vanabundin túlkun lesanda.

Syndafallssagan í þriðja kafla Fyrstu Mósebókar kemur í framhaldi af seinni sköpunarsögunni, og til að sú saga gangi vel upp þá kemur betur út að segja ekki fyrst að þau hafi verið sköpuð í mynd Guðs. Ef þau myndu falla strax eftir að hafa verið sköpuð í mynd Guðs væri sögumaður kominn óþægilega nærri því að tala um fall Guðs. Þegar greint er frá falli mannsins er frá frásagnarfræðilegu sjónarmiði heppilegra að láta hann bara vera úr mold og rífi.

Maður úr rífi og mold stendur heldur ekki jafn vel að vígi þegar kemur að freistingunni. Ef hann mætir til leiks nýstíginn úr huga Guðs, þá er ekki mikil

⁶ Albrektson og Ringgren orða keimlíka hugsun svo þegar þeir fjalla um syndafallssöguna: „Almennt er í frásögninni um „syndafallið“ í Gen. 3 leitað skýringar á uppruna syndarinnar í heiminum. Nánari greining á sögunni sýnir að þar segir í senn of mikið og of lítið um raunverulega merkingu hennar“. Bertil Albrektson og Helmer Ringgren, *En bok om Gamlateamentet*, Malmö: Gleerups, 1992, bls. 93. (Þýðing höfundar.)

freisting fólgin í því þegar ormurinn lofar að sá sem bíti í ávöxt skilningstrésins verði sem Guð. Hann er þegar sem Guð. Ef ormurinn reynir aftur á móti að selja nöktum verum úr mold og rífi þessa sögu, verum sem ekki bera skyn á gott og illt og hafa því ekki forsendur til að vita hvernig taka á skynsamlegar ákvarðanir, þá er trúlegra að þær láti ginnast. Að fara úr því að vera mold og rífi í að vera Guði líkur er stórt stökk upp á við.

Höfundarnir að textunum, sem og ritstjórinn, starfa í heimi þar sem ekki eru sömu skýru mörkin á milli sagnfræðitexta, trúarlegra rita og bókmennta og síðar urðu. Þess vegna má reyna að átta sig á framsetningunni út frá bókmenntafræðilegum forsendum, rétt eins og sagnfræðilegum eða guðfræðilegum. Til eru þeir fræðimenn, eins og Thomas L. Thompson (f. 1939), sem telja að Biblíuna eigi fyrst og fremst að skoða sem bókmenntaverk. Thompson segir um höfunda sköpunarsagnanna í Fyrstu Mósebók að þeir hafi vitað lítið um sína nánustu fortíð, og næstum ekkert um fjarlægari fortíð. Þeir hafi ekki verið með neinar kristalskúlur sér til hjálpar en hins vegar hafi þeir verið „mikil skáld og leiknir sögumenn. Guðfræði þeirra var ævintýraleg og stundum djarflega fram sett, en heimspekin lítt hrífandi. Vegna mannglegra takmarka þeirra leiða sögurnar okkur ekki að upphafi tímans, heldur að ímynduðum goðsagnatíma, áður en heimurinn varð til“.⁷ Bókmenntagreinar sem eru fyrirferðarmiklar í Biblíunni eru ættarsagan, þjóðsagan og upprunasagan/sköpunarsagan.

Í fyrsta kafla Fyrstu Mósebókar, Sköpunarsögunni, verða mennirnir til í mynd Guðs, í öðrum kafla, Eden, verða mennirnir til úr mold og rífi, og í þriðja kafla, Óhlýðni mannsins, rata þeir í jafn mikil vandræði óháð því hvernig þeir urðu til. Sérstakt er að í fyrri sköpunarsögu mannsins skapar Guð manninn í sinni mynd en í beinu framhaldi af seinni sköpunarsögunni fellur maðurinn þegar hann gerir það sem hann þarf til að verða sem Guð. Hvort vill Guð að maðurinn sé líkur honum eða ekki?

Enn fremur má hugleiða eftirfarandi: Guð gerir allt án þess að biðja um leyfi, hann er ímynd sjálfstæðrar hugsunar, frumleika og óttaleysis. Þegar maðurinn bítur í forboðna ávöxtinn hagar hann sér eins og Guð. Við þessu athæfi, sem stundum er nefnt *hybris*,⁸ liggur refsing en samtímis má spyrja: Ef hugmyndin er sú að maðurinn sé sem Guð, yrði drottinn þá ekki stoltur af mannum vegna framtaksins? Freistingaruppstillinguna í Paradís æskunnar má sjá sem vígsluathöfn ungmenna í ættbálkasamfélagi þar sem þau eru viðurkennd eftir krefjandi þrautir sem hluti af erfiðum heimi fullorðinna. Staðan minnir á próf sem maðurinn stenst með því að falla því að það sýnir að hann er ekki eins og hin dýrin. Hann reynir að komast út úr dýragarðinum Eden. Ef prófið er að láta egg standa á borðplötu, þá er lausnin að bráka breiða endann.

Í þriðja kafla, þar sem mennirnir óhlýðnast Guði, felst refsingin meðal annars í því að gera þá dauðlega. Guð tilkynnir þetta í fússi um leið og refsisdómur er kveðinn og áréttar í leiðinni að seinni útgáfan af mannum sé ekki sköpuð í hans mynd: „[...] sé akurlendið bölvæð þín vegna. Með erfiði skaltu hafa viðurværi af því alla þína ævidaga. Þyrna og þistla skal landið gefa af sér

⁷ Thomas L. Thompson, *The Bible in History: How Writers Create a Past*, London: Pimlico, 2000, bls. 83. (Þýð. höf.)

⁸ Gríska hugtakið *hybris* merkir stolt eða hroki sem ögrar guðunum og leiðir til *nemesis*, eða óhjákvæmilegs falls.

og þú skalt lifa á grösum merkurinnar. Í sveita þíns andlits skaltu brauðs þíns neyta þar til þú hverfur aftur til jarðarinnar því af henni ertu tekinn. Því að mold ert þú og til moldar skaltu aftur hverfa“ (1Mós 3.17–19).

Drottinn er súr og kannast ekkert við staðhæfinguna í P-heimildinni um að maðurinn sé skapaður í hans mynd, hvað þá að hann hafi verið blessaður strax eftir sköpunina. Núna hættir hann ekki á að nýsköpuð samsuða úr mold og rífi taki einnig að líkjast honum hvað langlífi snertir og hreytir út úr sér á hinu eilífa eða spánnýja tungumáli sem þá myndast jafnóðum: „Nú er maðurinn orðinn sem einn af oss fyrst hann ber skyn á gott og illt. Bara að hann rétti nú ekki út hönd sína, taki einnig af lífsins tré og eti og lifi eilíflega“ (1Mós 3.22).

Að mati Guðs er manningur trúandi til alls. Þegar Guð talar hér um að maðurinn sé sem einn af oss á hann greinilega við innræti, *skyn góðs og ills*, fremur en útlit.

Fyrir syndafallið þurfti maðurinn ekki að borða af lífsins tré, enda hafði dauðinn ekki verið kynntur til sögunnar, en eftir það er hann dauðlegur. Á sama tíma er hann orðinn nógu skynugur til að vera líklegur til að gera það sem þarf til að verða sem hans eina fyrirmynd í tilverunni: Guð. Hann er mjög líklegur til að losa sig við byrði dauðans með því að borða af lífsins tré. Áður en fyrstu mennirnir gera það sem allir afkomendur þeirra myndu gera í sömu sporum lætur Drottinn Guð „manninn fara úr aldingarðinum Eden“ (1Mós 3.23).

Guð andar eflaust léttar þegar öllum leiðum aftur til Eden hefur verið lokað. Trúlega heldur hann svo áfram með gönguna í kveldsvalanum, sem hann var byrjaður á áður en friðurinn var úti í Paradís. Hvað hann þá hugsar, og hvernig, er á huldu.

Fyrir óhlýðnina er maðurinn kynntur fyrir dauðarefsingunni, afplánun hans fram að henni er lífið. Maðurinn er lagður af stað um þyrnum og þistlum stráða tilveru, „syndugur“ nefna menn það síðar, með erfíðismunum yrkir hann nýskapaða jörðina sem fyrst var *harla góð*, en er nú bölvuð hans vegna. Með lífshætti þorra mannkyns í dag í huga, má þó spyrja hvort tímamörk voru á hegningunni? Landbúnaðarstreð, sem ráðning, er að minnsta kosti nokkuð sem flestir sleppa við eftir iðnbyltinguna. Í nútímanum er undantekning að menn yrki jörðina. Hefur Guð fyrirgefið okkur? Er refsingunni lokið nema hjá til dæmis sauðfjábændum? Erum við hin á reynslulausn?

Eða má lesa orð Guðs um þyrna og þistla sem bölvuð jörðin ber manningum eftir að hann er hrakinn úr Paradís á annan hátt? Ef mold (maður) verður alltaf í glímu við mold (jörðina), þá má skilja það svo að maðurinn muni alltaf takast á við sjálfan sig. Má ekki sjá þess háttar sálarstríð víða í dag? Til dæmis þegar hugsað er til fólks sem er einangrað í herbergjum sínum með tölvuna sem nánasta félagi. Er maðurinn þar ekki fastur í eigin moldviðri? Tölvuleikurinn sem hann er í á hverjum degi er byggður upp sem endurspeglun þessa, baráttu hans við sjálfan sig. Hann hefur gert innri ófrið að lífsstíl. Umvafinn goðsagnaheimi leiksins er hann sambærilegur við Adam nýstigin út í óblíða veröldina. Í erfíðum, blaðavíðtalsvænum átökum margra við sjálfa sig má sjá sálarlegan leðjuslag? Sé þetta skilningurinn sem leggja skal í lok þriðja kafla þar sem segir

að jörðin, sem maðurinn er hnoðaður úr og stefnir til, sé honum bölvuð, er víst að refsing Guðs hvílir enn á Adamsniðjum. Refsingin var að taka við því verkefni Guðs í Paradís að móta mannsandann, og þegar við, sem erum Guð okkar innra lífs, finnum á okkur sjálfum hve erfitt það er, til dæmis þegar við óhlýðnumst okkur sjálfum, þá skiljum við hann betur.

Júdíit og bókin hennar

Júdíitabók er ein af hinum fimmtán⁹ apókrýfu bókum Gamla testamentisins, og var rituð á helleníska tímanum, um 135–78 fyrir Krist. Elsta varðveitta gerð hennar er í grísku Biblíunni sem upprunnin er í Alexandríu á þriðju til annarrar aldar f.Kr. (Septúaginta),¹⁰ en bókin er talin hafa verið rituð á hebresku.¹¹ Mósebækurnar, lögmálsrit gyðinga, voru fastmótuð strax á sjöttu öld f.Kr., spámannaritin á fjórðu öld f.Kr.,¹² en það var ekki fyrr en í Jamnia 90 e.Kr. sem gengið var frá regluritasafni Gyðinga, hebreska Gamla testamentinu.¹³ Apókrýfu bækur Gamla testamentisins voru skrifaðar þegar menning og trú gyðinga átti í vök að verjast gagnvart grískum áhrifum, í sumum textunum, eins og fjórðu Makkabeabók, eru deilurnar raktar sögulega en í öðrum gætir trúarleggar varnarbaráttu í boðskap textanna: „Sagt hefur verið [...] að gjörvallar hellenískar bókmenntir Gyðinga frá Septúagintu til Jósefusar við lok fyrstu aldar eftir Krist hafi haft að markmiði að fordæma skurðgoðadýrkun og verja gyðingdóm fyrir ásókn slíkra áhrifa.“¹⁴ Þó að í apókrýfu bókum Gamla testamentisins sé lögmálinu og trú og menningu gyðinga gert hátt undir höfði, þá eru þær undir miklum áhrifum frá grískum trúar- og heimspekiahugmyndum sem ríktu meðal gyðinga í Alexandríu og víðar á helleníska tímanum.¹⁵

Fyrsta þýðing Júdíitabókar á íslensku er eftir óþekktan höfund og er hún varðveitt á Árnastofnun í handriti sem hefur safnmarkið *AM 764 4to* og er frá síðari hluta fjórtándu aldar.¹⁶ Þessi þýðing, sem Svanhildur Óskarsdóttir sá um útgáfu á 2020,¹⁷ byggist á Vúlgötu.¹⁸ Svanhildur telur að orðaforði og stíll bendi

⁹ „Enda þótt hluti af þessum apókrýfu bókum Gamla testamentisins séu ekki nema fáeinir síður er vaninn að tala um fimmtán bækur í þessu safni frá tíma Híerónýmusar kirkjuföður á fjórðu öld.“ Jón Ma. Ásgeirsson, „Hvað eru apókrýfar bækur Biblíunnar?“, 15. maí 2003, sótt 29. apríl 2022 af

<https://www.visindavefur.is/svar.php?id=3421>. Fjöldi apókrýfra bóka í Biblíuútgáfum er nokkuð breytilegur, bæði eftir því hvernig þær eru settar fram og eftir því hvaða handrit af Septúagintu er stuðst við.

¹⁰ Rúnar M. Þorsteinsson, „Inngangur“, *Fjórða Makkabeabók, Lærdómsrit Bókmenntafélagsins*, Reykjavík: Hið íslenska bókmenntafélag, 2012, bls. 13–74, hér 40. Þó að mörg rit hafi verið bæði rituð og þýdd eftir þann tíma, eins og til dæmis Júdíitabók, er talað um þau sem hluta af LXX (Septúagintu).

¹¹ Alberto Soggin telur ekki vafa leika á að Júdíitabók hafi upprunalega verið rituð á hebresku og segir til að mynda: „þar sem í gríska textanum eru augljós stíleinkenni og setningafræðileg áhrif úr hebresku og arameísku.“ Alberto Soggin, *Introduction to the Old Testament*, Westminster: SCM Press Ltd., 1981, bls. 437. (Þýð. höf.)

¹² Árni Bergur Sigurbjörnsson, „Apókrýfar bækur Gamla testamentisins“, *Ritröð Guðfræðistofnunar* 4/1990, bls. 9–30, hér 9.

¹³ Sama rit, bls. 12.

¹⁴ Sama rit, bls. 11.

¹⁵ Rúnar M. Þorsteinsson, „Inngangur“, bls. 48.

¹⁶ Svanhildur Óskarsdóttir, „Inngangur“, *Júdíit*, Reykjavík: Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum, 2020, bls. v–xxii, hér vi.

¹⁷ Stafrétt, fræðileg útgáfa hennar birtist áður í: Svanhildur Óskarsdóttir, „The Book of Judith: A Medieval Icelandic Translation“, *Gripla* 11/2000, bls. 79–124.

¹⁸ Svanhildur Óskarsdóttir, „Inngangur“, bls. xv.

til að þýðingin hafi verið gerð síðla á þrettánda öld,¹⁹ eða næstum þremur öldum á undan fyrstu íslensku Biblíunni, Guðbrandsbiblíu, sem lokið var að prenta í 500 eintökum á Hólum 1584. Þar birtist Júdítarbók í annarri þýðingu²⁰ og er skipað fremst af þeim átta apókrýfu bókum sem þar er að finna. Þó að það væri framför í kristnu landi að fá Biblíuna á máli innfæddra, íslensku, þá var hún munaðarvara, kostaði tvö til þrjú kyrverð,²¹ og var aðeins á færi þeirra efnameiri að eignast hana. Guðbrandur vildi koma guðsordinu víðar og notaði til þess vinsældir rímnaformsins meðal almennings. Hann fékk hagorða vini til að kveða rímur upp úr nokkrum bókum Biblíunnar og í Vísabók Guðbrands frá 1612 er að finna rímu sem rekur sögu Júdítar.²²

Af þeim ellefu biblíuútgáfum sem komið hafa frá og með Guðbrandsbiblíu hefur apókrýfu bækurnar vantað í fjórar þeirra: í Grútarbiblíuna frá 1813, í Lundúnabiblíuna frá 1866 og í tuttugustu aldar Biblíurnar, sem fyrst komu út 1908–1914²³ og þá frá 1981. Orsakirnar fyrir að apókrýfu bókunum var sleppt í þessum Biblíum voru ekki guðfræðilegar eða trúarlegar af hálfu Íslendinga. Ástæðan fyrir að apókrýfu bækurnar voru ekki í Grútarbiblíunni (eða Hendersonsbiblíunni, eins og hún er líka nefnd) voru fyrst og fremst fjárhagslegar. Leita þurfti að erlendum stuðningsaðilum við útgáfuna, sem kostuð var af Hinu breska og erlenda biblíufélagi og Biblíufélagi Edinborgar. Hin skoska grein Breska biblíufélagsins studdi útgáfuna fjárhagslega en „þar voru kalvínsk viðhorf til apókrýfu bókanna alls ráðandi og þeim útskúfað úr Biblíum sem félagið kostaði útgáfu á“.²⁴ Félagið kom líka að útgáfum á Biblíum hérlendis árin 1866, 1908 og 1912 og því voru þær án apókrýfu bókanna.

Jón Helgason biskup sagði að sú skoðun Breska biblíufélagsins að apókrýfu bækurnar ættu ekki heima í ritningunni hefði aldrei fest rætur hér á landi.²⁵ Á fundi Hins íslenska biblíufélags 27. júní 1914 var ákveðið að bækurnar skyldu endurþýddar og voru fengnir til þess þeir Þórhallur Bjarnarson biskup og Haraldur Níelsson prófessor. Íslenskuðu þeir 2/3 hluta verksins, þar á meðal Júdítarbók, en náðu ekki að klára það vegna fráfalls Þórhalls 1916 og veikinda Haralds. Ásmundur Guðmundsson dósent við Guðfræðideild Háskólans²⁶ og Sigurður P. Sívertsen prófessor buðust til að klára verkið og kom það út 1936. Í formála að útgáfunni, þar sem Júdítarbók er í efnisyfirliti ásamt Tóbítsbók

¹⁹ Sama rit, bls. xvii.

²⁰ „Að þýðingu Gamla testamentisins og apókrýfu bókanna í Guðbrandsbiblíu stóðu ýmsir, m.a. Oddur Gottskálksson og Gissur biskup Einarsson. Gísli biskupi Jónssyni eru og eignaðar þýðingar á 1. og 2. Makkabeabók“: Árni Bergur Sigurbjörnsson, „Apokryfar bækur“, bls. 21.

²¹ Sigurjón Páll Ísaksson, „Guðbrandsbiblíu“, wikipedia.org. Sótt 28. apríl 2022 af <https://is.wikipedia.org/wiki/Gu%C3%B0brandsbibl%C3%ADa>.

²² Árni Bergur Sigurbjörnsson, „Apokryfar bækur“, bls. 27–28.

²³ Það er stundum matsatriði hvað á að kalla nýja biblíuútgáfu. Jón Helgason talar til dæmis um útgáfunar 1908 og 1912 sem tvær útgáfur, fremur en að hin seinni sé endurútgáfa og segir: „[...] hafa íslenskar biblíuútgáfur haft að geyma hinar svonefndu „apokryfu bækur“ Gamla-testamentisins, allar nema fjórar útgáfur, sem kostaðar hafa verið af hinu Breska og erlenda biblíufélagi (1813, 1866, 1908, og 1912)“. Jón Helgason, „Formáli“, *Apokryfar bækur Gamla-testamentisins*, Reykjavík: Hið íslenska biblíufélag, 1931, bls. i–iii, hér i. Sé mat Jóns á biblíuútgáfum notað hafa apókrýfu bækurnar ekki verið með í fimm biblíuútgáfum.

²⁴ Árni Bergur Sigurbjörnsson, „Apokryfar bækur“, bls. 24.

²⁵ Jón Helgason, „Formáli“, bls. i.

²⁶ Ásmundur var biskup Íslands frá 1954 til 1959.

flokkuð sem skáldsaga, segja þeir Ásmundur og Þórhallur að höfundur Júdítarbókar hafi ritað söguna til að hvetja landa sína til að lifa samkvæmt lögmálinu því að þá geti Guð tortímt óvinum þjóðarinnar með konuhendi. Slíkt átti sér stað með Júdít: „... sem var guðhrædd kona og lifði nákvæmlega eftir fyrir-mælum lögmálsins. Er Júdít samkvæmt lýsingu bókarinnar ímynd þess réttlætis er Farísear kröfðust. Hún forðast að eta nokkuð það, sem bannað er í lögmálinu, hún fastar og heldur nákvæmlega allar fyrirskipaðar hátíðir, tekur þátt í fórnunum og færir helgigjafir. Endurspeglar ritið þannig hugsunarhátt Farísea eins og hann var á síðustu öldum fyrir Krists burð“.²⁷

Fjórða þýðing apókrýfu bókanna var gerð af Árna Bergi Sigurbjörnssyni í samvinnu við Jón Sveinbjörnsson og Guðrúnu Kvaran prófessor og kom sú þýðing fyrst út 1994. Sama þýðing kom svo aftur út í Biblíunni 2007 lítið breytt þegar apókrýfu bækurnar rötudu aftur inn í heilaga ritningu eftir 148 ára fjarveru, eða allt frá því að Reykjavíkurbiblían svonefnda kom út 1859. Í ítarlegri umfjöllun um apókrýfu bækur Gamla testamentisins rekur Árni Bergur meðal annars útgáfusögu þeirra á Íslandi og segir að Júdítarbók sé „uppbyggilegur skáldskapur með sögulegu ívafi“.²⁸ Telur hann að lesendur sem kjósi „ljúfsárar ástarsögur með ívafi spennu og leynilögreflufrásagna“²⁹ geti fundið slíkt í henni.

Júdítarbók er ellefu kaflar í elstu íslensku þýðingunni en í þýðingu Árna Bergs er hún sextán kaflar og stuttur formáli að auki. Óháð því hvernig köflum er raðað má skipta atburðarásinni í þrjá meginhluta. Í þeim fyrsta er söguleg forsaga sem fræðimenn eru flestir sammála um að sé skáldlegur tilbúningur. Kaflinn er soðinn saman úr gamalli reynslu af Persum, Babýlóníumönnum og Assýringum, og er talinn vera anakrónískur að yfirlögðu ráði af hendi höfundarins til að gera lesanda ljóst að verkið er uppdiktað.³⁰ Í þessum hluta greinir frá því að nokkrir herir sameinast undir Hólofernesi, hershöfðingja Assýringa, gegn Ísraelmönnum. Þeir umkringja borgina Betúlúu,³¹ hertaka vatnsból hennar og bíða átektu gráir fyrir járnum. Eftir þrjátíu daga umsátur, þegar bæði vott og þurrt er orðið af skornum skammti, safnast lýðurinn innan borgarmúranna til leiðtoga síns, Ússía, og borgarráðsmannanna Kabrís og Karmís. Íbúar telja að skárri sé að gefast upp og verða hnepptir í þrældóm en að deyja úr hungri og þorsta. Ússía kveður upp úr: „Við skulum afbera þetta í fimm daga enn. Áður en þeir líða mun Drottinn, Guð, auðsýna okkur miskunn að

²⁷ Ásmundur Guðmundsson og Sigurður P. Sívertsen, „Inngangur“, *Apokryfar bækur Gamla-testamentisins*, Reykjavík: Hið íslenska biblíufélag, 1931, bls. iv–xv, hér ix–x.

²⁸ Árni Bergur Sigurbjörnsson, „Apokryfar bækur“, bls. 17.

²⁹ Sama rit, bls. 27.

³⁰ Paul J. Achtemeier, *Harper's Bible Dictionary*, ritstj. Paul J. Achtemeier, San Francisco: Harper & Row, 1985, bls. 518.

³¹ „Júdítarbók er skáldsaga og það er undirstrikað með því að bærinn Betúlúa er líka tilbúningur.“ Lisbet Kjær Müller og Mogens Müller, *Bókin um Biblíuna*, þýð. Ingunn Ásdísardóttir, Reykjavík: Forlagið, 2008, bls. 155. Það að tilbúningurinn er heiðarlegur í Júdítarbók, kann að vera vísbending höfundar um að fleiri staðir í Biblíunni séu það einnig, eða eins og Thomas L. Thompson orðar það: „Við sjáum þetta best þegar við skoðum stuttlega skáldaða eiginleika Ísraels í Biblíunni. Það Ísrael er í mótsögn við Ísrael sem við þekkjum úr fornum textum og þökk sé vettvangsvinnu fornleifafræðinga. Að sjálfsgöðu er sagan um Ísrael Jakobs, sem glímdi við Guð og var faðir tólf barna sem öll urðu feður tólf ættkvísla Ísraels, skáldskapur, byggður á Ísrael tólf ættkvísla sem textinn gerir var ráð fyrir að hafi verið til.“ Thomas L. Thompson, *The Bible in History*, bls. 78. (Þýð. höf.)

nýju. Hann mun eigi yfirgefa okkur með öllu. En líði þessir dagar án þess að okkur berist hjálp mun ég gera eins og þið sögðuð“ (Júdt 7.30–31).

Í öðrum hluta sögunnar kynnumst við Júdítt,³² ekkju til rúmlega þriggja ára, efnaðri, trúrækinni og aðlaðandi. Svo vel er hún liðin af löndum sínum að jafnvel áður en hún drýgir dáðina sem heldur nafni hennar á lofti er hún í máli klerkanna sögð heilög kona. Júdítt hugnast ekki ákvörðun Ússía, telur hann og borgarráðsmennina skorta trúarstyrk á hættutímum. Hún boðar þá til sín og segir samkvæmt elstu íslensku þýðingunni: „Hví freistuðu þér svo Guðs? Eigi eggjuðu þér í þessu fram miskunn Guðs heldur reiði hans [...]“.³³ Þennan skilning Júdíttar á stöðu borgarinnar, og á Guði, að hans megi freista, er vert að staldra við.

Áhugavert er að skoða hvernig sama hluta sögunnar er snarað í yngstu þýðingunni. Þar klæðast orð Júdíttar öðrum íslenskubúningi:

Hverjir haldið þið að þið séuð að freista Guðs [...] og setja ykkur sjálfa í Guðs stað meðal mannanna? Þið eruð að reyna að rannsaka almáttugan Drottin. Aldrei að eilífu munuð þér verða nokkru nær. Ekki getið þér einu sinni komist að raun um hvað leynist í djúpi hjarta mannsins né heldur skilið hugrenningar hans. Hvernig hyggist þið rannsaka Guð sem allt þetta hefur skapað, skilja hugsanir hans og komast að því sem hann ætlast fyrir? (Júdt 8.12–14).

Hér átelur Júdítt ráðamenn fyrir að freista Guðs og telja sig geta lesið í huga hans. Hún gerir það þó með því að gera sjálf hið sama. Í krafti persónu sinnar gerir hún það með þeim hætti að hennar túlkun á skapgerð og vilja Guðs virðist réttari en borgarráðsmannanna, nokkuð sem framvindan kann að leiða í ljós að sé tilfellið. Vald yfir sögulegri framrás virðist þessu samkvæmt háð því hver túlkar Guð og guðlegan vilja með sönnustum hætti.³⁴

Júdítt ætlar að taka til sinna ráða og fær samþykki ráðamanna borgarinnar til þess án þess að þeir spyrji spurninga um hvað hún hyggist fyrir. Þeir segja aðeins: „Drottinn Guð fari fyrir þér til að hegna óvinum okkar“ (Júdt 8.35). Áður en ekkjan fríða heldur til móts við óvissuna leggst hún á bæn og þar kemur fram í orðum hennar til Guðs að ótti hennar tengist meðferð sigurvegara í stríði á hernumdum konum: „... útlendingunum sem spjölluðu meyna, beruðu blygðan hennar og saurguðu og svívirtu skaut hennar“ (Júdt 9.2). Samkvæmt lýsingunum hefur hún ekki aðeins ástæðu til að óttast um borgina, verði hún hertekin, heldur og um sjálfa sig. Sem þekkileg kona hefur hún tilefni til að óttast uppgjöf meira en flestir karlmenn. Í umfjöllun um Júdíttarbók segir Dorothee Sölle þessu viðvirkjandi: „Tilhugsunin um konur sem mátti nauðga, oft til dauða, er hvatning til að berjast af þrótti. Viðsnúningur á því forna

³² Þetta er í sjöunda kafla í elstu þýðingunni en áttunda kafla í yngstu þýðingunni.

³³ Svanhildur Óskarsdóttir, „Inngangur“, bls. xi–xii.

³⁴ Það sjónarmið að mannkynssagan velti á túlkun á guðlegum vilja á ögurstundu má sjá hjá Herodotusi, sem oft er kallaður faðir sagnfræðinnar. Í sjöundu bók *Rannsóknna* hans, sem ritaðar eru á fimmtu öld fyrir Krist greinir frá því að Xerxes, konungur Persa, ákveður að ráðast á Grikkland, en hættir við eftir úrtölur ráðgjafa síns, föðurbróðurins Artabanusar. Eftir að guðleg vera tekur að ásækja þá frændur í draumum afæður Xerxes að halda sig við fyrstu ákvörðunina, sem leiðir á endanum hörmungar yfir Persa, þrátt fyrir hernaðarlega yfirburði þeirra. Kaflann má allan skoða sem íhugun um þátt guðlegs máttar í mannkynssögunni en hjá Herodotusi er vilji guðs vandbeislaðra og torráðnara fyrirbæri en í Júdíttarbók. „Nú ef Guð sendi drauminn og það er Guði þóknanlegt að við gerum innrás í Grikkland [...]“. Herodotus, *The Histories*, þýð./ristj. Aubrey de Sélincourt, London: Penguin Group, 1996, bls. 380. (Þýð. höf.)

munstri, þannig að konan verði gerandinn en karlinn fórnarlambið, mun þykja óásættanlegur“.³⁵

Frá þessu sjónarhorni kemur ekki á óvart að Júdít þráir innilega að knésetja óvininn. Hún ávarpar Guð í einlægni: „Lát tálýrði mín fella þræl og höfðingja [...] Lát tælendi orð mín særa þá og nísta“ (Júdt 9.10–13).

Þessi hluti orða hennar til Guðs er athyglisverður því að Guð er með í freistingunni. Ólíkt syndafallssöggunni, þar sem konan freistast í óþökk Guðs og fellur, með varanlegum afleiðingum fyrir mannkynið, er Guð hér að ósk Júdítar með í ráðum um að freista og fella þannig andstæðinga Ísraels. Í áherslunni á *tálýrði* og *tælendi orð* felst beiðni til Guðs um að láta lygarnar skila árangri.

Júdít „bjó sig því svo fagurlega til þess að ganga í augun á hverjum þeim manni sem sæi hana“ (Júdt 10.4). Það mikilvægasta sem hún tekur með sér, nokkuð sem er hluti af ráðagerðinni og kemst næst því að vera vopn hennar, er fæða og áhöld til að matast með: „Síðan fékk hún þernu sinni skinnbelg með víni og olíukrús og fyllti mal af ristudu korni, fíkjukökum og hreinu brauði, bjó síðan vel um mataráhöld sín og lét þernuna bera þau“ (Júdt 10.5). Júdít ætlar ekki að falla í þá freistni að neyta óguðlegrar fæðu eða neyta hreinnar næringar með áhöldum sem hafa verið notuð á rétti sem vekja vanþóknun, og ógleði Guðs. Þegar hún, ásamt þjónustustúlku sinni, kemur fyrir Hólofernes, er hún í hlutverki þjóðernissvikara. Þökk sé annáluðum glæsileikanum nær hún athygli hans þar sem hann „lá í hvílu sinni undir flugnaneti sem var ofið úr purpura og gullþræði og voru saumaðir í það smaragðar og eðalsteinar“ (Júdt 10.21). Júdít hagar orðum sínum þýðlega en í lævislegu oflofinu má greina ætlan hennar og háð í hans garð og Nebúkadnesar konungs er hún segir: „...mun máttur þinn einnig valda því að dýr merkurinnar, búsmali og fuglar himinsins munu lifa í þágu hans og ættar hans“ (Júdt 11.7).

Ljóst er að hér beygir Júdít níunda boðorðið³⁶ sem Eva braut með afdrifaríkum hætti og beitir fyrir sig lygum af miklu listfengi og þannig leikur hún forystuhlutverk í pólitísku lífi þjóðarinnar. Þar er hún á skjön við það hvernig til dæmis Marteinn Lúther, sem þó átti ríkan þátt í auknum réttindum kvenna, sá hlutskipti konunnar sökum syndafallsins. Hann taldi að Eva hefði ekki verið sett undir vald eiginmannsins hefði hún ekki logið: „Að mati Lúthers var refsing konunnar fyrir óhlýðnina við Guð að þessu leyti þyngri en refsing karlsins, þar sem henni var meinuð þátttaka á hinu opinbera sviði eftir syndafallið“.³⁷

Í þrjá daga eru ekkjan fagra og þerna hennar gestir hershöfðingjans, vel haldnar með nesti í tjaldi sínu, en þá býður hann henni til kvöldverðar. Prúðbúin tekur hún með sér lambskinn sem hún lætur á jörðina í tjaldi hans og kemur sér þar mjúklega fyrir: „Við það tók hjarta Hólofernesar að slá örur og hann að brenna af girnd og af löngun til að leggjast með henni“ (Júdt 12.16). Júdít lánast með hjálp Guðs að bera sjálfa sig fram sem freistingu.

³⁵ Dorothee Sölle, Joe H. Kirchberger og Herbert Haag, *Great Women of the Bible: In Art and Literature*, Michigan: Grand Rapids: William B. Eerdmans Publishing Company, 1993, bls. 213. (Þýð. höf.)

³⁶ „Þú skalt ekki bera ljúgvitni gegn náunga þínum“ (2Mós 20.16).

³⁷ Arnfríður Guðmundsdóttir, „Lúther og konurnar“, *Kvennabárta og kristin trú*, ritstj. Arnfríður Guðmundsdóttir og Kristín Ástgeirsdóttir, Reykjavík: JPV útgáfa, 2009, bls. 15–60, hér 21.

Þegar þau eru tvö ein og Hólofernes sofnar ofurölvi, þá kallar hún til þernu sinnar, heggur höfuðið af herforingjanum og setur það, ásamt dýrindis flugnanetinu, í matarmalinn. Með blóðugt höfuðið í farteskinu halda þær aftur til Betúlúu í skjóli nætur. Heimamenn fagna svo glymur um borgina þegar ekkjan fagra hefur á loft afhoggið höfuðið. Óvinirnir sem misst hafa sameiningartákn sitt eru felmtri slegnir, sundrast og flýja. Júdítt hefur með Guðs hjálp sigrast á her Assýríumanna.

Í þriðja og síðasta hluta Júdítarbókar greinir frá því að Ísraelsmenn hrósa sigri og í þrjá mánuði þakka þeir Drottni björgunina. Júdítt færir Guði flugnanetið að fórn og lifir sem elskuð og dád ekkja þar til hún er 105 ára. Sögumaður kveður upp úr í lokin: „Meðan Júdítt lifði ógnaði enginn Ísraelsmönnum og ekki heldur langa hríð eftir að hún hvarf af heimi“ (Júdt 16.25).

Svo góð var tilvera Ísraelsmanna meðan Júdíttar naut við að það er spurning hvort líkja megi tímanum við vist í Paradís, fyrir syndafallið.

Hefði Júdítt getað hugsað eins og hún gerði nema vegna þess að syndafallið hafði átt sér stað? Nema af því að syndin var komin í heiminn og máttur lygnar hafði verið kynntur til sögunnar? Hvort Eva lærði lygi af orminum og Júdítt hefur vopn sitt þaðan eða hvort færnin til að ljúga fæst með því að vita skyn góð og illt er ósagt látið í sögunum. En sé þessi eiginleiki kominn frá fyrsta lygaranum þá leiðir uppgötvun hans til góðs í gegnum Júdítt og list hennar er þá að snúa illu yfir í gott, sem bæri vott um afbragðsskyn góðs og illt.

Ef syndafallið var nauðsynlegt til að Júdítt gæti notað sér tilhugsunina um synd sem vopn, var það þá svo slæmt?

Sannsögull eða ósannsögull ormur

Hvernig er vit mannsins líkt eða ólíkt viti Guðs? Er átt við hugarfarið þegar talað er um í Fyrstu Mósebók að maðurinn sé skapaður í mynd Guðs?³⁸ Hvers konar hugarfar væri það þá? Er það ef til vill í freistingunni sem hugur manns og Guðs tengjast helst, því þar á óvissan heima, efinn, frelsið, vangavelturnar, ákvarðanatakan sem reynir mest á skyn góðs og illt? Þórir Kr. Þórðarson, prófessor í gamlatestamentisfræðum, telur að í undirvitund mannkynsins hafi ætíð „búið vitneskja um það, að tilveran væri ein órofa heild, að heimurinn [...] lifði sínu lífi af einum sömu rökum, hvort eð væri fæðing eða dauði“.³⁹ Þessa hugmynd um hinstu rök telur hann koma fram í einni þungamiðju Gamla testamentsins, sögunni um syndafallið. Sem bókmenntaminni birtist meiningin til dæmis í ávexti skilningstrésins: „Að vita „gott og illt“ merkir „að vita allt, öðlast

³⁸ 1Mós 1.27. Sú hugmynd að *imago Dei* megi túlka á marga vegu er ekki ný: „Lítið hefur verið svo á að hin guddómlegu líkindi felist í ytri mynd mannsins eða jafnvel í hæfni hans til að ganga uppréttur, í skynsemi hans og vitsmunalegru getu eða öðrum andlegum eiginleikum, í yfirráðum hans yfir dýrunum eða samtali hans við skaparann, svo aðeins séu nefndar nokkrar af þeim mörgu túlkunum sem lagðar hafa verið til“. Gunnlaugur A. Jónsson, *The Image of God: Genesis 1.26–28 in a Century of Old Testament Research*, Uppsölum: CB, Coniectanea Biblica, Old Testament Series 26, Almqvist & Wiksell International, 1988, bls. 2. (Þýð. höf.)

³⁹ Þórir Kr. Þórðarson, „Innviðir hugsunarinnar í Fjórða Ebed Jahveh kvæðinu“, *Studia Theologica Islandica* 8/1994, bls. 115–127, hér 126.

„alla þekking“, skilja öll hin hinstu rök tilverunnar, [...] verða eins og Drottinn Guð (1M 3)⁴⁰.

Þau Adam og Eva eru nakin og blygðast sín ekki fremur en gestir á nektar-nýlendu. Þá kemur freistarinn, höggormurinn, til sögunnar, sem er sagður slægari en önnur dýr merkurinnar. Lævísi er sérstakur eiginleiki í nýskapaðri Paradís því að forsendan fyrir að geta beitt árangursríkri blekkingu er að þekkja margs konar hugarfar. Hvaðan hefur ormurinn hið flókna sinni sem býr að baki klókindunum? Það er nýbúið að skapa heiminn. Slangan á ekki langt líf að baki þar sem hún hefur marga fjöruna sopið, upplifað ósigra, nagað biturleikann eins og bein af hræi og náð að fága hugsun sína út í brögðotta slægð af þeirri stærðargráðu að hún geti rótað í áformum Guðs. Aðeins guðlegur kraftur fær raskað áformum skaparans og þegar við erum með einn alvald, þá er grunsamlegt að nýskapaður ormur geti hleypt öllu í uppnám hjá honum. Til að gangast við afreki nöðrunnar, að fella mannkynið, þarf maður að losa sig undan eingyðistrúnni og fallast á að það séu að minnsta kosti tveir guðir og einn þeirra ekki góður í þeim skilningi að hann hefur uppi önnur áform en Guð skaparinn.

Nartaði höggormurinn í ávöxt skilningstrésins og þekkti þess vegna áhrifin? Er verkunin þá meðal annars fláræði, eða bjó hann yfir því fyrir og var þá ekki skapaður syndlaus? Ef hann er sá sem sagan gefur til kynna að hann sé, hvað ætti að hindra hann í að hafa fengið sér bita af forboðna ávextinum?

Þetta er gamla spurningin um orsök syndarinnar sem mótmælendur svara á sinn hátt í 19. grein Ágsborgarjåtningarinnar: Um orsök syndarinnar. Þar er svarið afgerandi: „þá er orsök syndarinnar samt sem áður vilji hinna vondu, svo sem djöfulsins og guðlausra manna, [...] eins og Kristur segir í Jóh. 8. „Þegar hann talar lygi, talar hann af sínu eigin. (Jóh 8.44).“⁴¹

Þetta þýddi þá að Júdít hafði Guð með sér alveg þar til kom að lygunum, þær voru hennar einnar — sem gengur þó tæplega upp því að öll hennar hetjudáð var framkvæmd með blessun Guðs, eftir einlæga bæn um að andstæðingurinn tryði *tályrðunum*.

Einn möguleiki, á skjön við 19. grein Ágsborgarjåtningarinnar, er að Guð sé í líki höggormsins og ætli sér að stuðla að fallinu því að það sé hluti af sköpun mannsins, það sé skref í átt að því að móta anda mannsins eins og Guð vill hafa hann. Enda ekkert sem segir að það sem Guð skapar verði alltaf samtundis eins og hann vill. Þá hefði hann ekki notað tíma við að skapa festinguna, jörðina og allt á henni.⁴² Þessi túlkun skýrir dýpt slægðarinnar og mátt hennar því að þá er hún nauðsynlegur þáttur í andlegu uppeldi mannsins. Hún er sálarþáttur sem Júdít hefur fullkomlega tileinkað sér í glímunni við Hólofernes.

⁴⁰ Sama rit, bls. 126.

⁴¹ Einar Sigurbjörnsson, *Kirkjan játar*, Reykjavík: Útgáfan Skálholt, 1991, bls. 216–217.

⁴² Athyglisvert við sköpunarhræða Guðs er að hann skapar sólkerfið eins og sigurveik í klukku, og aðlagar sig síðan hræða þess. Sólarhringur líður á milli lykilsköpunarverka og allt verkið tekur (vinnu)viku. Hann skapar klukku og undirskipar strax sjálfan sig gangi hennar. Bæði er þetta athyglisvert því að þetta leiðir að spurningunni um hvort sköpunarverkið hefti Guð, hvort hann þurfi að laga eðli sitt að því sem hann hefur gert. Menn kannast við að sköpun þeirra mótar líf þeirra eftir að hún er til orðin, hvort sem það eru hlutir eða börn. Þetta er líka forvitnilegt því að tilfinning ritara og ritstjóra fyrir að tími sé endanleg stærð skín í gegn og Guð er að minnsta kosti ekki í þessu helsta afreki sínu handan tímans, og yfir hann hafinn.

Spurningin sem höggormurinn ber upp við Evu, „pikköpplínan“, ef svo má segja, er lymskuleg, því að með henni lætur hann sem hann viti ekki hver staðan er: „Er það satt að Guð hafi sagt: „Þið megið ekki eta af *neinu* tré í aldingarðinum?““ (1Mós 3.1).⁴³ Ormurinn hefur samtalið á spurningu sem getur falið í sér vandlætingu yfir að Guð hafi skapað aldingarð fullan af ávöxtum en síðan bannað þeim að gæða sér á þeim. Eva ber strax í bætifláka fyrir Guð og segir að þau megi snæða ávexti, aðeins ekki af skilningstrénu, því að þá muni þau deyja. Svarið gefur vísbendingu um ágæta skilningsgáfu þótt hún hafi ekki enn bitað í ávöxtinn, jafnvel ákveðinn lærdóm, því að í heimi ódauðlegra vitsmunavera, þar sem ekki er getið um að neitt hafi dáðið, þá skilur hún samt hugtakið „að deyja“. Svar hennar felur líka í sér að hún og Adam hafi rætt þetta. Annað er óhugsandi því að Guð varaði Adam við ávexti skilningstrésins áður en Eva var sköpuð. Núna veit hún allt um málið. Þau hafa sem sagt, án þess að kunna skil á góðu og illu, en með félagsskapinn sem þau höfðu hvort af öðru og Guð stefndi að með sköpun hennar, rætt þetta eina matarkúrsbann sem þau lifa við. Höggormurinn gerir lítið úr málinu, segir nei, þau deyi ekki, og staðhæfir: „En Guð veit að um leið og þið etið af honum ljúkast augu ykkar upp og þið verðið eins og Guð og skynjið gott og illt“ (1Mós 3.5).

Hér má doka við því að textinn freistar ekki aðeins Evu, heldur enn fremur lesandans: Aðeins Guð veit hvað Guð veit og því er *freistandi* að líta á athugasemdina sem „hint“ frá Guði um að hann tali í gegnum málpípu. Fáir lesendur falla þó í þá freistni. Orðum höggormsins, sem staðhæfir hiklaust hvað Guð veit, án þess að nein skýring sé á hvernig hann hefur vitneskju um það, treystir Þórir Kr. Þórðarson, og telur jafngilda því að skilja hinstu rök tilverunnar. Prófessorinn er alls ekki einn um þetta sjónarmið. Gamlatestamentisfræðingarnir Albrektson og Ringgren segja í umfjöllun um syndafallssöguna: „Mikilvægt er að taka vel eftir meginatriðinu í Fyrstu Mósebók: 5: „Þið munuð verða eins og Guð“. Um er að ræða þekkingu sem aðeins Guð býr yfir [...]“.⁴⁴ Syndafallssagan nær að setja fræðimenn í þá stöðu að þurfa, líkt og Eva, að meta hvort þeir telji allt lygi sem höggormurinn segir eða aðeins hluta þess, og þá hvaða hluta.

Þegar þetta er íhugað verður áhugavert að skoða hvað ormurinn sagði áður en hann fullyrti að fengi Eva sér bita yrði hún sem Guð, en það verður aftur að kanna út frá hverju Drottinn hótaði þeim ef þau óhlýðnuðust og smökkuðu aldin skilningstrésins. Guð sagði við Adam: „[...] jafnskjótt og þú etur af því muntu deyja“ (1Mós 2.17).

Mennirnir deyja ekki um leið og þeir bíta í ávöxtinn og því kemur vel til greina að túlka það sem svo að Guð hafi sagt ósatt, orðin hafi verið innantóm hótun, og ormurinn segi satt um að þau muni ekki deyja bítu þau í ávöxtinn. Það þýddi að ormurinn sæi í gegnum lygar Guðs, hvernig svo sem hann færi að því öðruvísi en með því að vera Guð. Trúi lesandinn freistarannum hér er hann kominn í þá stöðu að telja hann hafa sagt satt en að Guð hafi logið. En

⁴³ Skáletrun höfundar.

⁴⁴ Albrektson og Ringgren, *En bok om Gamlatestamentet*, bls. 93. (Þýð. höf.)

hafi Guð fyrst logið og síðan sagt satt í líki ormsins, beitir hann strax þarna lymnskulegum blekkingum með göfugt markmið í huga, líkt og Júdít síðar.

Hér er titið svo á að Guð hafi sagt satt í þeirri merkingu að þau Adam og Eva voru enn sem komið er ekki dauðlegar verur, en bitu þau í ávöxtinn yrðu þau það samstundis.

Það síðasta sem ormurinn sagði, áður en hann hélt því fram að þau yrðu eins og Guð sökktu þau tönnunum í ávöxtinn, var lygi. Engu að síður vill margur trúa framhaldinu, líkt og uppveðraður yfir að geta talið huga sinn guðlegrar ættar. Að byggja hugsun sína á því að sú staðhæfing freistarans um lykilefni sem hann er einn til frásagnar um — hann sem einnig er stundum kallaður „lygarinn“⁴⁵ — sé sönn, er áhugavert skref að stíga og er áminning um hve flókið er fyrir vel meinandi fólk, raunverulegt sem tilbúið, eins og Þóri og Ringgren, Evu eða Júdít, að lifa í marglaga veruleikanum.

Girnilegt til fróðleiks

Orð höggormsins hrifu, hvort sem þau voru sönn eða ósönn. Í ljósi þeirra sá Eva að tréð var gott að eta af. Það sem er athyglisvert er að tréð/ávöxturinn var að hennar mati: „girnilegt til fróðleiks“ (1Mós 3.6). Þetta er það sem hún hugsar áður en hún les ávöxt af trénu og nartar í hann. Viðeigandi spurning er hvort hugsunin beri með sér það sem Einar Sigurbjörnsson segir í skýringu við 19. grein Ágsborgarjátningarinnar: „Eins og fram kemur af 2. grein, er syndin óhlýðni. Þar af leiðandi á hún uppruna sinn í hugarfari eða vilja, sem gerist fráhræfing hinu góða, Guði, og verður við það illur“.⁴⁶

Er forvitni vafasamt hugarfar, fráhræfing Guði? Hvers vegna þá að skapa manninn hugsandi?

Hvernig veit Eva að tréð/ávöxturinn er girnilegur til fróðleiks? Er hún fróðleiksfús? Hvaðan hefur hún þá hugmynd, þann eiginleika? Fyrst þetta er það seinasta sem hugsað er fyrir syndafallið, sem kristin guðfræði hefur löngum gert mikið úr, er vert að íhuga hvenær hugsunin *girnilegt til fróðleiks* á við. Til að vera fróðleiksfús þarf maður að hafa lært nóg til að vita að það er leikur að læra og vilja því læra meira í dag en í gær. Þetta er athugasemd manneskju sem hefur stundað einhvers konar nám. Er maðurinn, bæði Adam og Eva, þegar búinn öllum andlegum gáfum sínum áður en hann freistast af ávexti af skilningstrénu eins og af spennandi möguleika á framhaldsnámi? Nema: þau hafa ekki skilning á góðu og illu — nokkuð sem má deila um hvort hafi breyst eftir að þau átu af trénu. Hve margir eru tilbúnir til að fullyrða að mennirnir *viti skyn góðs og illis*? Erum við sammála um að dómsmálaráðherra Íslands sé með allt á hreinu um gott og illt, til dæmis þegar kemur að meðhöndlun á málefnum flóttamanna? Breyttist ekkert við að bíta í ávöxtinn? Notaði Guð hann og bannið sem afsökun til að koma hjónaleysunum af stað út í heim?

⁴⁵ „Og veröldin öll lægi í illskunni, ef Guð héldi ekki hendi sinni yfir henni. Það gerir hann og leyfir ekki að djöfullinn, lygarinn, nái sínu fram“. Einar Sigurbjörnsson, *Kirkjan jatar*, bls. 217.

⁴⁶ Sama rit, sama stað.

Ef maður horfir fram hjá þessum spurningum og gerir áfram ráð fyrir að þau séu sakleysið uppmálað, óskólagengin, nýsköpuð skötuþjúin, hvernig flögrar þá að Evu að það sem vex á trénu sé *girnilegt til fróðleiks*?

Þegar Eva hugsar þetta og teygir út höndina með afdrifaríkum afleiðingum er eins og hún sé á valdi mannglegrar forvitni. Hún teygir út höndina líkt og eftir áhugaverðri bók, frekar en að hún geri eitthvað sem gæti leitt til falls — *ALLS*. Maðurinn er dæmdur fyrir forvitnissakir. Honum er útskúfað úr Paradís fyrir *forvitni*!

Forvitnin drap köttinn er sagt. Og eitthvað er til í því. Það er forvitni sem gerir það að verkum að hugsun hvílist aldrei. Glímu við að hugsun hættir ekki má sjá í Fimmbókarritinu í umfjöllun um drauma. Í Fjórðu Mósebók segir: „Sé spámaður meðal yðar birtist ég honum í sýn, tala við hann í draumi“ (4Mós 12.6). Hér sést hvernig auka má trúverðugleika með draumum og segja að spámenn geti í gegnum þá heyrt í Guði. Þetta getur verið heppilegt við það verkefni að fá fólk til að gerast áhangendur trúarhugmynda en þótt takist að fá fólk til að trúa einhverju, þá tekur strax við sá vandi að halda trú þess stöðugri. Hér er þrautin að draumar hætta ekki að koma. Jafnvel í fullkomnum heimi, eins og Eden, dreymir fólk að það sé í annars konar tilveru en við blasir í vöku. Þess vegna kemur ekki á óvart þegar segir í Fimmtu Mósebók: „Komi spámaður eða draumamaður fram ykkar á meðal og boði þér tákni og undur og táknið eða undrið rætist og hann segir: „Við skulum fylgja öðrum guðum en þeim sem þið hafið þekkt áður og við skulum þjóna þeim,“ skaltu ekki hlusta á orð þessa spámanns eða draumamanns því að Drottinn, Guð ykkar, er að reyna ykkur til að komast að því hvort þið elskið Drottin, Guð ykkar, af öllu hjarta ykkar og allri sálu“ (5Mós 13.2–4).

Síðreymandi hugur fólks getur verið vandi í augum þess sem vill boða rétt sjónarmið, hina sönnu trú, og halda sér og öðrum við hana. Að hugsun er óstöðvandi þýðir að allt gildismat endurnýjast, til dæmis heimsmyndin að baki Paradís. Dag einn er ekki lengur talið gott að hlýða boðum og bönnum yfirboðara skilyrðislaust, eins og ætlast var til af Adam og Evu, heldur einmitt litið svo á að það sem afbragðseiginleika að staldra við, efast og spyrja spurninga. Taka svo sjálfstæða ákvörðun. Eins og Júdítt gerði þegar borgarráðsmennirnir höfðu gefist upp gagnvart árárhernum. Er ekki líklegt að Guð hefði séð þessa þróun hugsunarinnar fyrir?

Í vissum skilningi útskúfar forvitni mannum alltaf að lokum úr Eden þeirrar hugmyndafræði sem hann hefur komið sér upp hverju sinni. Skilningsleit stuðlar að sífelldri endurskoðun, sem að lokum veldur úreldingu hugmyndakerfis eða trúarbragða. Þannig er fróðleiksfýsn umturnandi fyrirbæri sem veltir heimssögulegum atburðum á öldutoppum hugmyndasögunnar. Ef syndafallssagan segir — hugur ykkar er þannig gerður að þið getið aldrei búið í einni góðri Edenshugmynd, forvitnin mun gera að verkum að smám saman verðið þið búin að endurmeta allar síðareglur í Paradís svo oft að allt er breytt. Enginn þekkir staðinn lengur, hann er engin nektarnýlenda, það má ekki éta án leyfis af ótal vel auglýstum trjám sem eru í eigu hinna og þessara auðhringja. Gardurinn er allt annar, þið eruð önnur — er þá ekki nokkuð til í henni?

Eitt er að skapa mannsbarn, annað er að mennta það fyrir lífið. Má flokka átökin við unglíngana í skóginum sem uppeldi sem kemur í framhaldi af sköpunarsögunum? Að þeim loknum hefur manneskjan kynnst betur helsta einkenni sínu, huganum. Hún sér að eilíft hugarstarf hennar er heimsumturnandi kraftur. Hún er tilbúin og getur yfirgefið heimahagana, garð föður síns.

Eva sem frelsari Júdítar

Eva hafði ekki forsendur til að sjá við höggorminum, líkt og Júdít gat séð við Hólofernesi, vegna þess að hún bjó ekki yfir skilningi á syndinni. En sökum falls Evu þá bjó Júdít yfir skilningi til að sigra orminn/Hólofernes. Þegar Júdít freistar Hólofernesar mest leggst hún á lambskinn við fætur hans, hreiðrar um sig á jörðinni eins og ormur. Hún getur sett sig í stöðu hans og fellt andstæðinginn.

Má ef til vill líta á Evu, sem tók á sig syndir mannkyns að sumra mati, sem frelsara Júdítar, frelsara sem fórnaði sér fyrir hana? Og ekki bara það, heldur laðar fram undirliggjandi afstöðu Guðs, lærdóminn sem fólst í syndafallinu, lærdóminn sem við drögum af því með hjálp Júdítarbókar. Í syndafallssögunni hafa menn bara kost á að falla eða ekki, en í sögunni um Júdít er Guð orðinn þátttakandi í lífi manna. Hann stillir ekki freistingunni upp sem eldvegg á milli sín og mannkynsins, heldur sýnir hann í samstarfi við Júdít hvernig nota má freistinguna, vissulega til falls aftur, en núna til góðs falls. Hefur Guð breyst, eða er hann hér með kúrs fyrir lengra komna í meðförum og umgengni við freistinguna og syndina? Hefur Júdít dýpri skilning á Guði, á hinstu rökum, en Eva, og margur annar? Skilning sem rýnir alveg inn í örlagagangverkið á bak við mannkynssöguna. Þórir Kr. Þórðarson segir í ritgerð sinni „Andinn í Gamla testamentinu“ að frá sjónarhóli Ritningarinnar hafi maðurinn tengingu við guðdóminn og hann geti „teigað af andanum sem hinu lífræna afli, eins og jurttin drekkur í sig sólarljósið og nýtir orku þess“.⁴⁷ Hann bætir við að í Gamla testamentinu sé að finna dæmi um Andann sem vit, skapandi vilja, lífsorku, og skynjun á krafti til endurnýjunar í þjóðarsögunni. Einnig séu þar dæmi um baráttu Andans gegn andstæðu lífs og ljóss, baráttu við myrkraöflin.⁴⁸

Sökum þess háttar skilnings á hinstu rökum getur Júdít, þegar allt er komið í óefni, þegar örlögin virðast ráðin, þegar fallið blasir við — þá getur hún stigið inn í örlagagangverkið, í líki Andans sem, samkvæmt Þóri Kr., getur breytt þjóðarsögum og með örlagaumstillingu breytt röngu falli, falli Ísraelsþjóðar, í rétt fall Hólofernesar og herja Assyríumanna.

Ólíkt Júdít bjó Eva ekki yfir getunni til að temja freistinguna og freistarann sér í hag, til að breyta syndafallinu í fall höggormsins, fall sem hefði verið vænlegra í augum margra trúaðra. Eva féll á matarkúrnum en skapfesta Júdítar birtist í því að hún hélt sig staðfastlega við sinn gyðinglega matarkúr. Sögurnar

⁴⁷ Þórir Kr. Þórðarson, „„Andinn“ í Gamla testamentinu“, *Trú og þjóðfélag: Afmálsrit dr. Þóris Kr. Þórðarsonar prófessors*, Ritroð Guðfræðistofnunar/Studía theologica islandica 8, ritnefnd: Gunnlaugur A. Jónsson (ritstj.), Einar Sigurbjörnsson og Pétur Pétursson, Reykjavík: Guðfræðistofnun og Skálholtsútgáfan, 1994, bls. 141–145, hér bls. 143.

⁴⁸ Sama rit, bls. 142–143.

segja að mannkynssagan velti á því hvort fólk haldi matarkúr sinn út, þannig að þið öll, sem eruð í átaki, reynið að standa ykkur fyrir okkur öll hin.

Matarkúrar, ódauðlegar verur og rökwillugildran

Báðar hverfast syndafallssagan og Júdítarbók um fimm meginþemu: *komu* og *Guð*, *freistingu*, *fall* og *rétt* eða *rangt mataræði*.

Við kynnumst Guði í stóru og smáu í gegnum mat og drykk í Gamla testamentinu, til dæmis í samskiptum Móse við hungraðan lýðinn í eyðimörkinni. Samkvæmt sögunum um Evu og Júdít fer það hvort heimurinn stendur eða fellur eftir því hvernig matarboðið fer. Hádegishittingurinn með honum er ekki léttvæg samvera þótt svo kunni stundum að virðast: *There's no such thing as a free lunch*.⁴⁹

Maturinn sem strax er skapaður í aldingarðinum Eden í fyrsta og öðrum kafla Fyrstu Mósebókar myndar mikið hlaðborð. Þar er enginn skortur. En hvers vegna skapar Guð líka mat sem má ekki borða, eins og ávexti skilningstrésins og ávextina á lífsins tré? Spurningin er kannski fánýt, því að þetta er nokkuð sem margir nútímamenn í „aðhaldi“, eða sem hafa ákveðið að halda tryggð við einhvern matarkúr (t.d. lágkolvetnafæði, Miðjarðarhafsfæði, steinaldarfæði, ketó, grænmetisfæði eða „pescatarian“-fæði), geta tengt við. Þeir lifa í heimi matarfreistinga, líkt og Eva og Júdít. Og margir þeirra falla á prógramminu og gera til dæmis vel við sig þegar þeir slaka á yfir kvikmynd. Er slíkt fall dæmi um áhrifasögu Biblíunnar? ⁵⁰ Sé svo, er fallið daglegt brauð, eða daglegt súkkulaði, ef svo má segja.

Þegar Adam er einn í garðinum má hann eta af öllum trjám fyrir utan skilningstréð, sem þýðir að hann má eta af lífsins tré. En á þessu stigi þarf hann það ekki, hann er ódauðlegur. Hvers vegna ætti hann þá að hugsa um það — nema þá sem almenna matartegund sem honum þætti áhugaverð? Ef hann hefði þarna nartað í ávöxt af tré lífsins, fyrir *forvitnissakir*, þá væri allt með öðrum brag. En ávöxturinn af lífsins tré virðist ekki vekja áhuga hans. Er það af því að hann er *ekki* bannaður?

Leyfið til að borða af lífsins tré gildir enn þegar Eva kemur til skjalanna, enda þau Adam talin ódauðleg þá. Það er ekki fyrr en eftir syndafallið að Adam er minntur á að hann var gerður úr mold sem felst að hluta í nafni hans,⁵¹ og að hann muni aftur verða að mold, að dauðinn er tengdur við þau. Í þessu felst

⁴⁹ Setningin er alþýðuspeki, uppruni hennar er óljós. Frjálshyggjuhagfræðingurinn og nóbelsverðlaunahafinn Milton Friedman notaði setninguna sem titil á bók sem út kom 1975 og því er hún gjarnan tengd við frjálshyggju.

⁵⁰ Áhersla manna á mataræði sitt, sem oft tekur á sig trúarlegan keim, jafnvel hjá „trúlausu“ fólki, bendir til að það að tengja syndafallið við mat sé ekki frumleg uppgötvun ritara sögunnar, heldur vegna þess að mannskepnan, líkt og önnur dýr, er upptekin af því hvað hún leggur sér til munns. Ekki eru allir færir um að borða það sama vegna mismunandi meltingar, til dæmis hvað snertir laktósu eða glúteín, og því verður fólk oft að finna sér sinn matarkúr eigi því að líða vel eða halda heilsu. Umhugsun um mataræði hvers og eins er þannig náttúruleg nauðsyn. Vegna aldurs syndafallssögunnar má þó stilla því svo upp að meðvitund um neyslu matar komi frá Biblíunni en í henni er náttúruleg nauðsyn virkjuð inn í trúarlegt kerfi, líkt og þar gerist með fleiri náttúrulega eiginleika mannsins.

⁵¹ „Edenssagan byrjar ekki á fyrsta manningum, Adam. Hún byrjar á mannkyninu sem er persónugert sem einstaklingur. Það er það sem hebreska orðið *adam* þýðir: ekki karl, ekki kona [...] sagan segir okkur að mannkynið (*adam*) hafi verið gert úr jörðu (*adamah* á hebresku). Orðaleikurinn sem gengur út á merkingu orðanna *adam* og *adamah* er gegnumgangandi í sögunni“. Thompson, *The Bible in History*, bls. 83–84. (Þýð. höf.)

heildstæð hugsun en innan þessa ramma má spyrja: Hvers vegna skapaði Guð karl og konu, það er að segja, hvers vegna gerði hann ódauðlegt par sem getur átt afkvæmi? Sá hann fyrir að þau yrðu dauðleg og þá þyrftu þau að geta átt börn? Ef svo er, hvers vegna reiddist hann þá yfir syndafallinu sem virkjaði dauðann og nauðsyn barneigna? Var það leikaraskapur í Guði?

Eða er upprunalega hugmyndin með að hafa þau karl og konu, að ódauðlegar verur eigi ódauðleg afkvæmi? Ef þeir hefðu fjölgað sér, þessir ódauðlegu menn, hefðu börnin fæðst án þjáninga fyrir mæðurnar, en það er spurning hvenær þau hættu að „eldast“, eða, að minnsta kosti, vaxa? Þessar sérkennilegu spurningar kvikna eðlilega vegna þess að textinn býr yfir innbyggðum möguleikum og gildum sem ekki er gerð grein fyrir. Ekki virðist hafa verið gerð rík krafa til skrásetjara eða ritstjóra um að textinn þyldi rýni af þessu tagi þegar hann var saminn. Og halda má áfram þessa stigu. Segjum að menn hefðu staðið sig í fyrsta matarkúr mannkynsins og hvorki etið af skilningstrénu né lífsins tré. Hvað þá? Væru afkomendurnir þá líka betri í að halda sína matarkúra? Væru þeir kannski það góðir í því að það að falla í freistni í matarkúr væri óþekkt fyrirbæri? Matarkúraáhrifasagan, þar sem reglan virðist vera að falla — fallið er virðing við hefðina sem byrjaði með Evu, og því sannkristnara sem fólk er því líklegra er það til að falla — væri þá önnur.

Hefðum við þá ennþá fyrstu mennina, ódauðlega, en óvitandi um að þeir gerðu rétt þar sem þeir höfðu ekki etið af skilningstrénu? Ekkert af þessu fólk hefði etið af skilningstrénu sem þá væri frægt í miðjum þessum góða, fjölmenna heimi þar sem enginn væri gerður brottrækur úr Paradís. Allir vissu að það var rangt að borða af skilningstrénu og gerðu það ekki. Sem leiðir að spurningunni sem kann að vera veikasti hlekkur sögunnar, eða lykillinn að henni: Hvernig áttu að vita að það er rangt að eta af skilningstrénu áður en þú hefur etið af því fyrst það er ávöxturinn sem leiðir til skilnings á góðu og illu, réttu og röngu? Er ekki rökvilla fólgin í því? Jafnvel þó að litið sé svo á að sagan hverfist um hlýðni, þá breytir það ekki því að hlýðni er merkingarlaus án skilnings á að um hlýðni eða óhlýðni er að ræða, og slíkur skilningur kemur ekki til fyrir en eftir fallið.

Er ekki jafnvel rökvilugildra fólgin í banninu af því tagi sem minnir á slyngan þankagang sem gjarnan er talið að freistarinn búi yfir fremur en Guð? Eða er ætlunin með sögunni að leggja fyrir manninn ómögulegt verkefni? Ómögulegt verkefni skýrir nefnilega „fall“ mannsins best, skýrir tilveru hans á jörðinni. Það er ekki hægt annað en að falla í heimi þar sem forsendurnar eru þessar, segir sagan þá.

Eva, Júdít og guðsmyndin

Ein leið er fær til að láta Guð syndafallsins vera sama Guð og í Júdítarbók, og hún er sú að líta á höggorminn sem aðra hlið á Guði. Drottinn á þátt í freistingum í Júdítarbók, hví skyldi hann ekki eiga það í syndafallssögunni? Hví skyldi hann ekki bregða sér í hlutverk ormsins rétt eins og Júdítar? Það mundi skýra hvers vegna höggormurinn býr yfir margbrotinni slægri hugsun eins og

Júdítt, þótt hann sé nýbúinn að hlutgerast úr huga Guðs. Ástæðan fyrir að Guð gerði þetta, og stuðlaði að „falli“ mannsins, væri þá að hann hefði enn verið að skapa manneskjuna, nokkuð sem er meginefni syndafallssögunnar. Hann skapar karl og konu, og með því að staðsetja þau í atburðarás, í sögu, herðir hann þau fyrir heiminn, hrindir þeim af stað og hugsar *fall er fararheill*. Hann gefur þeim mögulega skýringu á dauðanum og á því hve snúin hugsun þeirra er, hugsun sem maðurinn hefur höndlað í krefjandi aðstæðum í Júdítarbók þar sem hann er, í samvinnu við Guð, meistari freistingarinnar og fallsins. Væri þetta tilfellið þá geta sögurnar verið hluti af samhangandi trúarkerfi, búið undir sama guðshimni, en þann Guð þyrfti maður að bræða með sér áður en maður félli fram og lofsamaði hann.

Við að ígrunda leyndardómsfullan Guðinn í Paradís sem fær sér göngutúr í kveldsvalanum lendir maður í að skoða sérstakar röksemdafærslur sem sjá má að baki syndafallstextanum. Þar kann maður að hafa villst inn á vafasamar slóðir því að sumir telja lymaskuleg rök einkenna málskrúð freistarans. Engu að síður skoðum við rökin fyrir guðsmyndinni sem sögurnar umræddu leiða í sameiningu til, kankvís rökin sem liggja greinilega að baki syndafallssögunni og reyna að vekja á sér athygli.

Ef maðurinn verður eins og Guð við það að borða af skilningstrénu og vita skyn góðs og ills, þá er ljóst að þar sem við vitum ekki nærri nóg til að teljast fullnuma um gott og illt, rétt og rangt, og svo framvegis, þá veit Guð sjálfur ekki meira en við um þetta — ef við erum eins og Guð í þessu. Við erum eins og Guð, Guð er eins og við, hvað þetta snertir, samkvæmt sögunni. Guð hefur sama takmarkaða skyn og við varðandi gott og illt. En hann hefur þó margfalt meira að gera á þessu sviði við að skera úr um gott og illt, „hann sem dæmir í upphæðum“ (Job 21.22). Við sjáum fyrir okkur mjög ráðvilltan Guð að drukkna í verkefna(synda)flóði — verkefnum sem tengjast góðu og illu þar sem óviðráðanlegar siðferðisspurningar hrannast upp, til dæmis á sviði erfðatekni, sem menn geta ekki svarað, og þar með ekki heldur Drottinn. Hér blasa við tveir kostir:

I. Þessi guðsmynd fer ekki saman við hugmyndina um almáttugan, alvitran Guð. En hún leiðir til þess að þegar sagt er að maðurinn sé skapaður í mynd Guðs (*imago dei*), þá er það rétt, því að Guð og menn vita jafn mikið/lítið um rétt og rangt.

II. Annaðhvort er hugmyndin um að Guð sé alvitur og almáttugur röng, eða þá að ormurinn sagði ekki satt og rétt frá um áhrifin af að bíta í ávöxt skilningstrésins. Munurinn á viti okkar og viti skapara himins og jarðar yrði þá sönnun þess að freistarinn sagði ósatt um áhrif þess að bíta í ávöxtinn.

Seinni valkosturinn verður að teljast ákjósanlegri fyrir trúaða manneskju. Andspænis þessum valkostum hlyti hún að hrista hausinn og segja: „Auðvitað átti ég aldrei að trúa orði af því sem ormurinn sagði við Evu. Ég meina, hann sagði að hann vissi hvað Guð vissi. Það er stór fullyrðing sem hvorki Guð né nokkur persóna Biblíunnar staðfestir að sér rétt. Hverjum trúum við sem talar þannig? Fyrst ég gerði þau mistök svo lengi að trúa honum ætti ég núna að hafa varann á mér og ekki einu sinni treysta því að ormurinn sé það sem hann

læst vera. Ég meina, ormur sem talar, er það ekki strax tortryggilegt? Kannski var þetta Guð allan tímann í gervi ormsins, Guð með áform um að hugur mannsins næði fullum þroska og yrði sem Júdítar, fögru ekkjunnar sem var fær um það sem er óskandi að menn geti. Júdít, sem er ekki aðeins fyrirmynd fyrir konur, heldur alla sem vilja hafa áhrif í heiminum,⁵² hún sem var fær um að stöðva yfirvofandi stríð með því að fella einn mann á toppnum.⁵³ Það var einstaklingsframtak sem hlífði öllum öðrum hlutaðeigandi, jafnvel hermönnum Hólofernesar sjálfs. Þeir gátu farið heim til sín eftir afrek hennar og þakkað Guði fyrir að þurfa ekki að taka þátt í að ráðast á varnarlausu borg með völdugum herafla og haga sér gagnvart hernumdu fólki samkvæmt herlögum í anda Jahve“.⁵⁴

Lokaorð

Sögurnar um Júdít og Evu speglast með furðulega margvíslegum hætti. Eva er undirgefinn félagsskapur Adams, hún er viðbót við hann, en Júdít er leiðtogi sem fer eigin leiðir. Adam er frumgerð karlmannsins en maður Júdítar er látinn, hann er aukaatriði. Ekkert er getið um að Júdít sé móðir, sem er athyglisvert því að þá hefur hún ekki þurft að sæta refsingu konunnar eftir syndafall Evu: „Mikla mun eg gjöra þjáningu þína er þú verður barnshafandi. Með þraut skaltu börn fæða, samt skaltu hafa löngun til manns þíns en hann skal drottna yfir þér“ (1Mós 3.16). Sögurnar spegla hvor aðra beinlínis hvað varðar sérstöðuna við að vera kona en það sem drífur Júdít áfram er í og með óttinn við saurgun og þjáningar tengdar nauðgunum. Júdít lifir einlífi til æviloka eftir afrek sitt, sem þýðir að hún þarf aldrei að þola þjáningu barnsburðar, og þarf heldur ekki að lúta neinum manni sem ríkir yfir henni, líkt og Eva var dæmd til eftir syndafallið.

Júdítarbók brýtur það mikið upp hugmyndina um synd og aðkomu Guðs að freistingum að erfitt er að samræma guðsmyndirnar í sögunni um syndafallið og Júdítarbók. Nafnið Júdít merkir gyðingakonan og í sigurljóðinu undir lokin er hún sögð móðir gyðinga.⁵⁵ Í bókinni hennar ber mikið á þjóðerniskennd sem sveigir guðfræðina sér í vil og skapar guðsmynd sem hentar gyðinglegri þjóðernishyggju. Skiljanlegt er að Jóhann Kalvín hafi viljað útiloka apókrýfu bækurnar frá Biblíunni og Lúther setja þær skör lægra en testamentin. Þær krefjast margbrotins skilnings á syndafallinu og vegna þeirra verður syndahugtakið afar flókið, sem og hugmyndin um freistinguna og þankagang Guðs.

⁵² Alice Ogden Bellis, *Helpmates, Harlots and Heroes: Women's Stories in the Hebrew Bible*, Louisville, London: Westminster John Knox Press, 2007, bls. 201.

⁵³ Árið 2022 gæti einhver séð fyrir sér Vladimir Pútín í hlutverki Hólofernesar.

⁵⁴ „Sál er hafnað fyrir að brjóta gegn hinum grimmilegu heremlögum um að drepa börn og brjóstmylkinga, konur og karla, unga og gamla af þeirri þjóð sem sigrud er í stríði guðsins. Þessi styrjaldarlöggjöf er í Gamla testamentinu sögð vera sett af Yahweh. Og þannig setur textinn þetta fram, gætum að því. En við vitum að hún var ekki sett af Guði heldur var þetta ákvæði í gildi með öllum nágrannaþjóðum eins og Móabssteinninn er okkur traust heimild um.“ Þórir Kr. Þórðarson, „Eru Guð og „Óvinurinn“ sama persónan?“, *Ritvöld Guðfræðistofnunar* 6/1992, bls. 175–198, hér 189.

⁵⁵ Paul J. Achtemeier, *Harper's Bible Dictionary*, bls. 518–519.

Kannski hefði þeim Kalvín og Lúther ekki fundist samlestur á syndafalls-sögunni og Júdítarbók heppilegur fyrir þá sem vildu hafa „heilbrigða trú“.⁵⁶ Hins vegar verða mótsagnirnar, núningsfletirnir og allt það sem sýnir guðmyndina, syndina, freistinguna og *imago dei* hugmyndina frá mörgum hliðum, aðeins til að auðga guðfræðina fyrir nútímamann, sem er ekki endilega upptekinn af því að guðfræðin gangi upp sem samhangandi rökrétt kerfi. Guðshugmyndin verður ekki heilsteyppt þegar báðar sögurnar eru skoðaðar sem hluti sama trúarkerfis. Þá verður Guð sleipt og hvarfgjarnt hugtak sem hefur hamskipti fyrirvaralaust, heppilegt verkfæri fyrir höfunda til að haga sögum að vild í kringum það. Guð verður öflugt, auðmótanlegt bókmenntalegt tól en síður áreiðanlegt hugtak í heildstæðu, sjálfu sér samkvæmu trúarkerfi þeirra sem vilja lifa og deyja fyrir trúna.

Syndafallssagan hefur verið túlkuð þannig að hún standi fyrir algilt siðferðis-kerfi en við slíkt kerfi er Júdítersagan tilbrigði sem afbyggir það og boðar afstætt gildismat, breytilegan Guð, siðferði eftir aðstæðum. Guðinn í syndafalls-sögunni kærir sig ekki um menn sem þekkja mun á réttu og röngu en guðinn í Júdítarbók stendur með fólki sem skilur muninn á réttu og röngu að því marki að skilningurinn nýtist því og hann tekur þátt í að matreiða freistingu sem leiðir til falls. Annaðhvort er ekki um sama Guð að ræða í báðum sögunum eða hann hefur breyst, ef ekki hann sjálfur, þá að minnsta kosti í samskiptaháttum við mennina. Guðsmyndirnar eru ekki samræmanlegar nema maður sætti sig við að myndin af Guði sé ekki samkvæm sjálfri sér og segi ekkert afgerandi um hvernig fólk á að vera, hvernig það á að haga sér í sambandi við Guð.

En ef lítið er á Júdítarbók sem lykil að guðsmyndinni í syndafallssögunni, lykil sem opnar spegilinn, laðar *imago dei* út úr honum og sýnir Guð við það starf að skapa manninn, þá taka guðsmyndirnar í sögunum að vinna saman. Lykilhugtökin fimm, meginþemun sem sögurnar hvíla á, speglast milli sagna-anna á eftirfarandi máta:

GUÐSMYND

Eva: Guð er fjarlægur og óháður freistingunni.⁵⁷

Júdí: Guð er nálægur og með í að framreiða freistinguna.

KONA

Eva: Freistast auðveldlega í trássi við Guð.

Júdí: Er freistari í félagi við Guð.

Eva: Þjáist við fæðingar en þráir samt mann sinn sem drottinn yfir henni. Nafn hennar þýðir líf því að hún er móðir allra manna. Syndahugtakið hangir um háls hennar sem eilífur sektardómur

⁵⁶ „Fyrir þá sök skalt þú vanda harðlega um við þá, til þess að þeir hljóti heilbrigða trú, og gefi sig ekki að bábiljum Gyðinga og boðum manna sem fráhverfir eru sannleikanum“ (Tít 1.13–14). Sama vers í Biblíunni frá 1981 hljóðar svo: „Fyrir þá sök skaltu vanda harðlega um við þá, til þess að þeir verði heilbrigðir í trúnni, og gefi sig ekki að gyðingaævintýrum og boðum manna, sem fráhverfir eru sannleikanum“.

⁵⁷ Einhver kynni þó að segja að Guð sé hinn eiginlegi freistari því að hann bæði skapaði skilningstréð og benti á að ekki mætti eta af því.

Júdít: Er barnlaus, hefur aldrei þjást við barnsburð, virðist laus undan kvöð Evu um að þrá mann sinn, enginn drottnar yfir henni. Hetjuljóma stafar af henni.

FREISTING

Eva: Freistingin er verkfæri þess illa.

Júdít: Freistingin er vopn þess góða.

FALL

Eva: Fallið er skelfilegt fyrir fólk Guðs.

Júdít: Fallið er blessun fyrir fólk Guðs.

MATUR — *hliðstæða fremur en andstæða*

Eva: Girnilegur matur er það sem sýnir að fólk getur ekki hamið sig og hlýtt Guði og þarf því að þola refsingu hans.

Júdít: Freistandi matur er það sem sýnir að fólk getur hamið sig, hlýtt Guði og notið náðar hans.⁵⁸

Fjögur lykilhugtökin af fimm, fjögur meginþemun, eru notuð með svo ólíkum hætti milli sagnanna að ekki er hægt að koma fyrir sams konar trúarheimspeki að baki þeim. Til marks um þetta spegla sögurnar sig beinlínis hvor í annarri hvað boð Guðs varðar því að Eva skal hlíta boðum Guðs en Júdít brýtur sjötta boðorðið um að *ekki skuli morð fremja*. Júdít starfar á undanþágu sem gæti birst í viðbótartexta við boðorðið: *nema við ákveðnar Guði þóknanlegar kringumstæður, því þá verður þú fyrir vikið helg manneskja!*

Eins er Evu refsað fyrir brot á níunda boðorðinu um lygina en Júdít, sem er betri lygari, hlýtur aftur á móti umbun fyrir árangursrík tálýrði.

Hugmyndin um mat í sögunum er sú eina sem ekki er hreyft við og er samræmanleg milli þeirra. Í báðum sögum gildir: *fallir þú á matarkúrnum fer allt úr böndunum en standist þú hann bjargar þú málunum*.

Annað fyrirbæri en matur tengir lykilhugtökin fimm saman svo að þau búi í sátt og samlyndi í sama mengi. Það fyrirbæri er *sagan, frásögnin*. Það kann að gefa til kynna að leyndardómurinn, hinstu rökin sem Þórir Kr. minntist á, liggja dreymandi undir (flugna)teppi sögunnar, samofinna söguþráðanna. Sjálf sagan sé hulan sem kemst næst hinstu rökunum. Að ímynda sér slíkt svarar þó trúarþörf fæstra, þörfinni fyrir Guð sem ganga má með um skuggsæla stigu og ræða við á töfrasprotamáli. Það að lesa sögurnar um Evu og Júdít saman sem eina kann að færa lesandann nær skilningi á Guði og sjálfum sér. Kannski brugðumst við ekki Guði með því að vera ekki eins og hann ætlaðist til í byrjun. Kannski skapaði hann okkur nákvæmlega eins og við erum en við misskildum uppeldisaðferðirnar og rangtúlkuðum þær. Kannski voru viðbrögð okkar við

⁵⁸ Önnur hliðstæða milli sagnanna er að andstæðingar þeirra Evu og Júdítar, ormurinn og herstjórnandinn, beita báðir slægð og hljóta skelfileg örlög.

aðferðum hans einmitt eins og hann vænti og við fórum út í heim og gerðum það sem hann vildi.

Ef til vill ruggar hann sér í hengirúmi eftir svalandi kvöldgöngutúrinn í Paradís, skoðar stoltur hugmyndir af okkur og elskar okkur eins og við erum.